

الگوی رفتاری صله رحم از منظر قرآن و روایات

اعظم دولت آبادی^۱

چکیده

صله رحم یکی از آموزه‌های مهم اخلاقی و اجتماعی اسلام است که قرآن کریم و روایات معصومان (ع) بر حفظ و تقویت پیوندهای خویشاوندی تأکید فراوان دارند. این الگوی رفتاری شامل ترک آزار و اذیت خویشان، دیدار و احوال‌پرسی، کمک مالی و معنوی، حسن خلق و عفو در برابر بدرفتاری‌ها است. قرآن ترک صله رحم را از گناهان کبیره شمرده و پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم (ع) توصیه کرده‌اند که حتی اگر خویشان قطع رابطه کنند، انسان نباید ارتباط را قطع کند بلکه باید با مهربانی و صبر پیوند را حفظ نماید. صله رحم علاوه بر آثار معنوی، موجب افزایش عمر، توسعه رزق، آرامش روانی و استحکام روابط خانوادگی و اجتماعی می‌شود. همچنین، ترک آن باعث محرومیت از رحمت الهی و سقوط در زیان‌کاری است. در نهایت، الگوی رفتاری صله رحم در اسلام، مجموعه‌ای از رفتارهای محبت‌آمیز، مستمر و همراه با تقواست که نقش مهمی در سلامت فردی و اجتماعی دارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد از منظر قرآن و روایات، پیامبر (ص) و ائمه (علیهم السلام) بهترین الگوهای معرفی شده‌اند و تأکید می‌کنند الگو، نقش بسزایی در تشویق به انجام صله ارحام دارد. در این بین، والدین، معلمان، اساتید اخلاق و قهرمانان ورزشی نیز می‌توانند نقش موثری در الگوی صله ارحام ایفاء کنند.

---

^۱ طلبه سطح ۲، استان تهران - شهرستان اسلامشهر، حوزه علمیه الزهرا سلام الله

واژگان کلیدی:

الگو، رفتار، صلہ رحم، قرآن، روایات

مقدمه

صله رحم به معنای ارتباط و دیدار با خویشاوندان و کمک به ارحام می‌باشد و از موضوعات مهم فقهی و اخلاقی مورد تأکید دین مبین اسلام است. قرآن صلہ رحم را هم‌تراز با عدالت و احسان می‌داند و در کنار تقوای الهی واجب شمرده است. پیامبر و ائمه نیز بر اهمیت آن تأکید کرده و آثار مثبت آن را در طول عمر، افزایش ثروت، ایجاد محبت و آسانی حساب قیامت بیان کرده‌اند. همچنین صلہ رحم موجب تقویت پیوندهای خانوادگی و اجتماعی، افزایش همبستگی و آرامش روانی می‌شود. در فرهنگ اسلامی، صلہ رحم برنامه‌ریزی شده و متناسب با شرایط عرفی و اجتماعی است و شامل حمایت عاطفی، مالی و معنوی خویشان می‌باشد. ترک آن باعث قطع پیوندهای انسانی و اجتماعی و دوری از رحمت الهی خواهد شد.

قطعاً، هیچ انسانی در راستای پیشرفت، بی‌نیاز از آگاهی و تجربه نیست؛ بلکه همواره باید بکوشد تا به دانش و تجربه‌های علمی و اخلاقی خود بیافزاید؛ تا حرکت در مسیر پیشرفت‌های مادی و معنوی برای او آسان باشد. از جمله اعمالی که نقش بسزایی در افزایش دانسته‌های آدمی و رشد اخلاقی انسانها دارد صلہ رحم است؛ زیرا دیدار بستگان فرصت خوبی برای گفت و گو، تبادل افکار و بازیابی نقاط ضعف و قوت است و هر دو طیف می‌توانند از اندوخته‌های اخلاقی و علمی همدیگر بهره مناسبی ببرند. صلہ رحم در آیات و روایات بسیار مورد تأکید قرار گرفته و مردم را نسبت به قطع پیوند از ارحام هشدار می‌دهد و این نشان دهنده اهمیت فوق‌العاده‌ای است که قرآن برای صلہ رحم قائل شده است؛ چرا که

قطع رابطه میتواند باعث شقاوت و بدبختی انسان در دنیا و آخرت گردد. آثار قطع صلّه رحم نیز تنها مربوط به این دنیا نیست و آثار اصلی آن در جهان آخرت بروز خواهد کرد. این پژوهش به شیوه تحلیلی توصیفی در پی پاسخ به این پرسش است که الگوی رفتاری نسبت به صلّه رحم از منظر قرآن و روایات چیست؟ الگوی رفتاری نسبت به صلّه رحم در زندگی فردی چیست؟ الگوی رفتاری نسبت به صلّه رحم در زندگی اجتماعی چیست؟ تا کنون تحقیقات زیادی در این زمینه انجام شده است. از جمله کتاب «صلّه رحم» نوشته حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا اکبری است. این کتاب به بررسی کامل موضوع صلّه رحم از ابعاد مختلف می‌پردازد و با استناد به آیات قرآن، روایات و فتاوی مراجع، اهمیت و آثار صلّه رحم را در جامعه معاصر تحلیل می‌کند. کتاب دیگر «صلّه ارحام در اسلام» اثر محمود ارگانی‌حائری و یوسف غلامی است. کتابی مفصل با بیش از ۵۰۰ صفحه که اهمیت صلّه رحم را در گفتار پیامبران و امامان، آیات قرآن، حقوق اجتماعی و آثار قطع و وصل رحم بررسی می‌کند. کتاب «صلّه رحم و روابط اجتماعی» نوشته محمدرضا ضمیری و محسن طوسی، اثر دیگری است که به نقش صلّه رحم در همبستگی اجتماعی، پیامدهای دنیوی و اخروی آن و راهکارهای تثبیت این ارزش در جامعه امروز می‌پردازد.

همچنین مقالات آثار صلّه رحم از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی و کاربردهای تربیتی آن « یادگیری مهارت‌های اجتماعی از طریق یادگیری مشاهده‌ای و پرداختن به ارتباطات مناسب، خود نظم دهی رفتارها در خلال ارتباط صحیح با دیگران را بر شمرد. صلّه رحم موجب بالا رفتن مقاومت افراد در مقابل فشارهای روانی گشته و باعث کاهش بیماری‌های قلبی- عروقی و روانی می‌شود.» مقاله دیگر روش الگویی در تربیت اسلام است. در این مقاله آمده است: «منابع اسلامی، بر بهره‌گیری از الگو و پیروی از

---

^۱ غباری بناب باقر، فقیهی علی نقی قاسمی، پور ید الله تربیت اسلامی پاییز و زمستان ۱۳۸۶ - شماره ۵، ص ۸۱

اسوه‌های حسنه تاکید شده است. تأثیرپذیری انسان از محیط و گرایش او به تقلید را می‌توان از مبانی اثرگذاری این روش نام برد.» وجه امتیاز این مقاله این است که علاوه بر بررسی موضوع صله رحم و آثارش از منظر روایات و آیات، بصورت تخصصی نیز به تاثیر الگو رفتاری در انجام صله ارحام از منظر روایات و قرآن می‌پردازد.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱ صله رحم

برخی از لغت‌شناسان قائلند که صله رحم از دو واژه صله و رحم تشکیل شده است. معنای لغوی صله از ماده «وصل» به معنای پیوستن بوده و پیوند کردن دو چیز را می‌گویند. در جایی دیگر، معنای لغوی رحم را زهدان به معنی جای کودک در شکم مادر را معنا می‌کند. برخی دیگر، صله را در لغت به معنای احسان و دوستی معنان می‌کنند و قائلند که مراد از «رَحِم» خویشاوندان و بستگان می‌باشد.^۱

۱، ۲ مفهوم لغوی اصطلاحی صله رحم

در اصطلاح، صله رحم، به معنای محبت و سلوک داشتن با خویشان و نزدیکان تعریف شده است. واژه رحم، در صله رحم استعاره برای قرابت و خویشاوندی است؛ چرا که آن‌ها از یک رحم متولد شده‌اند و مراد از رحم یعنی نسبت شناخته شده بین آن دو وجود داشته باشد، هر چند نسبت دوری با هم داشته

---

^۱ لغت‌نامه دهخدا

^۲ همان

^۳ محسن قرائتی، تفسیر نور، جلد ۱۰، صفحه ۱۱۷

باشند» «صله رحم همان اتحاد خویشاوندان و اقوام و دیدار خویشاوندان است»^۱. مرجع معنای اصطلاحی صله، عرف است: «چرا که حقیقت شرعیه نیست پس مصادیق صله به نسبت فرهنگ‌ها، اماکن، زمان‌ها و افراد متفاوت است»^۲. در معنای رحم اقوال مختلفی وجود دارد که عبارتند از: «نسبت و اتصال بین منتسبین، که یک رحم آنها را جمع می‌کند»^۳.

۲. الگوی رفتاری در صله رحم

مفهوم صله رحم و گستره آن در فرهنگ اسلامی «صله رحم، کنایه از نیکی به خویشان نسبی و سببی (دور و نزدیک، خوب و بد)، پیامبر و ائمه؛ مؤمنان و مهربانی به آنها و سازگاری و همکاری با آنان و مراعات کردن حال آنهاست»^۴. نقش الگوی رفتاری در صله رحم بسیار کلیدی و بنیادین است؛ این الگو تعیین می‌کند که چگونه ارتباط با خویشان برقرار و حفظ شود تا آثار مثبت دینی، اخلاقی و اجتماعی آن تحقق یابد. از منظر روان‌شناسی اجتماعی، مدل به کسی گفته می‌شود که کودکان رفتارش را تقلید کنند^۵. در جامعه شناسی نیز، برخی قائلند: «الگوها آن شیوه‌هایی از زندگی هستند که از فرهنگ نشأت می‌گیرند و افراد به هنگام عمل به طور طبیعی با این الگوها سروکار دارند و اعمال آن یادگیری در تأثیر

^۱ موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، معرفت اخلاقی، جلد ۲، صفحه ۶

^۲ لغت‌نامه دهخدا

^۳ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جزء بیست و سه، صفحه ۳۵۱

^۴ موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی ره، نشریه معرفت، جلد ۱۶۳، صفحه ۶

^۵ مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۹ / ۷۱

^۶ جوادی آملی، ۱۳۷۹: ۲ / ۵۸۸

^۷ صفورایی، ۱۳۸۸: ۱۵۶

^۸ محسن قرائتی، تفسیر نور، جلد ۱۰، صفحه ۴۷۳

دیدار و احوال‌پرسی، کمک مالی و معنوی، عفو و گذشت در برابر بدرفتاری‌ها و حفظ حرمت و کرامت خویشان است.

با توجه به مطالب فوق، قرآن و روایات الگوی رفتاری صحیح نسبت به صله رحم را به صورت جامع و دقیق تبیین کرده‌اند که شامل چند محور اصلی است:

- حفظ ارتباط مستمر و محبت‌آمیز با خویشان، حتی اگر آنان بدخلق یا مخالف عقیده باشند. قرآن ترک صله رحم را از گناهان کبیره دانسته و کسانی که رحم را قطع می‌کنند، لعنت شده و زیان‌کار معرفی کرده است!
- ترک آزار و اذیت خویشان، به معنای پرهیز از غیبت، تهمت، زخم زبان و دخالت‌های نامناسب در زندگی آنان، که خود یکی از بهترین روش‌های صله رحم است.^۱
- دیدار حضوری، احوال‌پرسی و حتی کوچک‌ترین نشانه‌های محبت مانند سلام کردن نیز از مصادیق صله رحم شمرده شده است. پیامبر اکرم (ص) فرموده‌اند که صله رحم حتی با نوشتن جرعه‌ای آب به خویشان انجام می‌گیرد.^۲
- عفو و گذشت در برابر بدرفتاری خویشان؛ روایات تأکید دارند که اگر خویشان قطع رابطه کردند، انسان نباید قطع رابطه کند بلکه باید با مهربانی و صبر پیوند را حفظ نماید.^۳
- کمک‌های مالی، عاطفی و معنوی به خویشان نیز بخشی از الگوی رفتاری صله رحم است که در قرآن و روایات به آن توصیه شده است.^۴

---

^۱ ر. ک: بقره (۲)، آیه ۲۷، رعد (۱۳)، آیه ۲۵، و محمد (۴۷)، آیات ۲۲-۲۳

^۲ اصول کافی، ص ۱۵۱

^۳ اصول کافی، ج ۲، ص ۱۵۵

^۴ نهج البلاغه، نامه ۳۱، ص ۹۳۹.

^۵ نهج البلاغه، خطبه ۱۴۲

● صله رحم همراه با تقوای الهی است؛ یعنی رعایت حقوق خدا و خویشان به‌طور همزمان و عمل به آن نشانه خردمندی و ایمان است!

آثار صله رحم در قرآن و روایات شامل افزایش عمر، توسعه رزق، آسانی حساب قیامت، و کسب رحمت الهی است و ترک آن موجب محرومیت از رحمت خدا می‌شود. در مجموع، قرآن و روایات الگوی رفتاری صله رحم را به‌عنوان یک رفتار اجتماعی و دینی جامع معرفی کرده‌اند که شامل محبت، حفظ ارتباط، پرهیز از آزار، کمک و عفو است و ترک آن از گناهان بزرگ محسوب می‌شود.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با تبیین الگوهای رفتاری پایدار صله رحم به بررسی و شرایط آن و نیز پیامدهای فردی و اجتماعی ترک آن از منظر قرآن و روایات پرداخته و الگوی رفتاری نسبت به صله رحم از منظر قرآن و روایات بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد صله رحم عملی واجب و بسیار مهم در اسلام است که حفظ و تقویت روابط خویشاوندی را تضمین می‌کند و آثار دنیوی و اخروی فراوانی دارد. این عمل موجب محبوبیت نزد خداوند، افزایش روزی، طول عمر، ورود به بهشت، دفع بلا، آبادانی شهرها و آسان شدن حساب در قیامت می‌شود. همچنین ترک صله رحم باعث خسران مادی و معنوی، لعنت الهی و عواقب منفی در دنیا و آخرت می‌گردد. از نظر روایات، صله رحم حتی می‌تواند اجل انسان را به تأخیر اندازد و باعث برکت در مال و زندگی شود. این عمل علاوه بر آثار فردی، موجب استحکام پیوندهای خانوادگی و اجتماعی، افزایش محبت و آرامش روانی می‌شود و از مهم‌ترین مصادیق تقوای الهی است.

---

^۱ نساء، آیه ۱

بنابراین، صله رحم نه تنها یک وظیفه دینی بلکه یک الگوی رفتاری مثبت است که به سلامت روانی، اجتماعی و معنوی انسان کمک می‌کند و ترک آن خسارات جبران‌ناپذیری به دنبال دارد. حفظ این پیوندها با محبت، کمک، عفو و احترام، راه رسیدن به رضایت خداوند و بهره‌مندی از برکات زندگی دنیوی و اخروی است. الگوی رفتاری مثبت در صله رحم علاوه بر ایجاد آرامش روانی و احساس تعلق، موجب رشد فضایل اخلاقی مانند سخاوت، عفو، و مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌گردد و به توسعه رزق، افزایش عمر و آسانی حساب قیامت منجر می‌شود. همچنین، این الگو به افراد کمک می‌کند نقص‌های رفتاری و شخصیتی خود را با راهنمایی خویشان اصلاح کنند و استعدادهای خود را شکوفا سازند. بنابراین، الگوی رفتاری صحیح و مثبت، زمینه‌ساز تحقق کامل آثار فردی، اجتماعی و معنوی صله رحم است و ترک یا رفتارهای نادرست در این زمینه، باعث قطع ارتباط و پیامدهای منفی در زندگی فردی و جمعی می‌شود.

منابع :

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

۱- آلن بیرو، فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه ساروخانهی، باقر، چاپ چهارم، ناشر: کیهان، تهران، ۱۳۸۲

ش

۲. احسائی، ابن ابی جمهور، عوالی اللالی العزیزیه فی الأحادیث الدینییه

۳. آیزنبرگ، نانسی، رفتار های اجتماعی کودکان، مترجم: بهار ملکی، ققنوس، ۱۳۸۴ش

۴. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیات، اسراء، قم، ۱۳۷۹ ش
۵. حسینی نسب، سید داود و اقدم، علی اصغر، فرهنگ واژه‌ها، تعاریف و اصطلاحات تعلیم و تربیت، چاپ اول، نشر احرار، ۱۳۷۶
۶. خمینی، روح‌الله، استفتائات امام خمینی (ره) چاپ اول، ناشر: موسسه تنظیم و نشر آثار، تهران، ۱۳۹۶ ش
۷. خامنه‌ای، سیدعلی، فیش سخنرانی‌های اخلاقی، ۱۳۷۷/۲/۷، <https://www.leader.ir>
۸. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، چاپ دوم، نشر روزنه، تهران، ۱۳۷۷ ش
۹. ساروخانی، باقر، دائره‌المعارف علوم اجتماعی، چاپ سوم، نشر کیهان، تهران، ۱۳۸۰ ش
۱۰. طباطبایی، محمدحسین، تفسیرالمیزان، بی‌چا، بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، قم، ۱۳۶۷ ش
۱۱. طبرسی، حسین بن فضل، مکارم الاخلاق، مترجم: ابراهیم میرباقری، حبیب، چاپ دوم، ۱۳۸۶ ش
۱۲. قرائتی، محسن، تفسیر نور، جلد ۱۰، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، تهران، ۱۳۸۳ ش
۱۳. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ترجمه ی سید جواد مصطفوی، تهران: ۱۳۷۷ ش
۱۴. موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، معرفت اخلاقی، جلد ۲
۱۵. منتظری، حسینعلی، معارف و احکام نوجوان، جلد ۱، سرایی، تهران، ۱۳۸۱ ش
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب اسلامیه، تهران، ۱۳۹۲ ه.ش
۱۷. المجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الانوار، مؤسسه الوفاء، تهران: ۱۴۰۳ هـ ق
۱۸. الطبرانی، أبو القاسم سلیمان بن أحمد، المعجم الأوسط، دار الحرمین - القاهرة، ۱۴۱۵ هـ - ۱۹۹۵ م

مقالات

۱۹. احمدی، محمدرضا، «نقش صلہ رحم در بهداشت روانی»، ماهنامه معرفت، شماره ۴۶، ۱۳۸۰ ش

۲۰. اسماعیلی یزدی، «مفهوم صله رحم و گستره آن در فرهنگ اسلامی»، دانشگاه شیراز، ۱۳۸۵ش
۲۱. غباری بناب، باقر؛ فقیهی، علی نقی؛ قاسمی پور، یدالله؛ تربیت اسلامی، پاییز و زمستان ۱۳۸۶ - شماره ۵
۲۲. بیت عبید، وفا؛ انصاری مقدم، مجتبی، مقاله پژوهش و مطالعات اسلامی، سال سوم - شماره ۲۷، مهر ۱۴۰۰
۲۳. صفورایی، محمد مهدی، «تحلیل فقهی و کارکردهای روان‌شناختی صله رحم»، ۱۳۸۸ش
۲۴. موسسه آموزشی و پرورشی امام خمینی ره، نشریه معرفت، جلد ۱۶۳
۲۵. محیطی اردکانی، صله ارحام در قرآن و سنت، منبع: فرهنگ کوثر ۱۳۷۸، شماره ۲۵
۲۶. نجفی، حسن، مبانی پرورش صله رحم و نقش آن در سبک زندگی اسلامی، ۱۳۹۲ ش
۲۷. فقیهی، علی نقی؛ غباری بناب، باقر؛ قاسمی پور، یدالله، آثار صله رحم از دیدگاه اسلام و روان‌شناسی و کاربردهای تربیتی آن، ۱۳۹۲ ش
۲۸. فلاح رفیع، علی، «تبیین وجوهی از ملزومات صله رحم در گستره سبک زندگی پیامبر اعظم (ص)» ۱۳۹۱ش
۲۹. کاویانی، محمد؛ موسوی، سمیه سادات، «تحلیل روان‌شناختی دیدگاه مولوی در موضوع نوع دوستی»، دوفصلنامه علامه، شماره ۲۶، ۱۳۸۹ش
۳۰. درویشی، معصومه، عوامل کاهش روابط خویشاوندی (در خانواده‌های ایرانی)، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران، معاونت پژوهش، ۲۰۱۴م
۳۱. هوشیاری، جعفر؛ سیدموسوی، سید علی؛ صفورایی پاریزی، محمد مهدی، بررسی فقهی صله رحم و تحلیل روان‌شناختی کارکردهای آن در آرامش روانی و تحکیم خانواده، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده، سال ششم شماره ۱۲، پاییز ۱۳۹۷